

ירבוזין

הירבוזין נזכרים במשנה פעם אחת, כאחד מצמחי הבר הפטורים ממעשרות ומדיני השביעית, משום שאינם נשמרים (שביעית ט א: 'הירבוזין השוטין'. בחלק מהגרסאות נמצא 'הירבוזין והשוטין', ולפי זה מדובר בשני מיני צמחים - וראה עוד להלן). עוד נזכרו פעמיים

ירבוז מבריק

בתוספתא (כלאים א יא; שם ב טו), בהקשר של איסורי כלאים - כצמח גידול שניתן להרכיב עליו את התרד. נזכר פעם אחת בבבלי (סוכה לט ע"ב), וייתכן שגם בירושלמי (כלאים ד ה"א).¹

הזיהויים

■ **ירבוז** (*Amaranthus*) - סוג של צמח עשבוני ממשפחת הירבוזיים. המינים השונים מתאפיינים בתפרחת דמוית שיבולת. מיני הירבוז הנפוצים בארץ הינם צמחים גרים שמוצאם מאמריקה. ככל הנראה זיהוי הפרשנים נוגע למין האירופי **ירבוז מבריק** (*Amaranthus blitum*) הנדיר בארץ. זיהוי זה מופיע בתשובת גאונים, אצל זרעים גניזה ב, ולאחריהם אצל כל הפרשנים המזהים בערבית - רנאה"י פ"א, רמב"ם, תנה"י ואלג'אמע. כפ"פ מביא זיהוי זה לצד הזיהוי המופיע אצל ריבמ"ץ.²

אספרג רפואי

■ **אספרג/אספרגוס** (*Asparagus*) - סוג המכיל כ-300 מינים של צמחים ממשפחת האספרגיים. הידוע ביניהם

חומצה ורודה

חמצץ נטוי

שומר פשוט

הוא **האספרג הרפואי** (*Asparagus officinalis*) שמוצאו באירופה, וגבעוליו הצעירים משמשים כירק מאכל. מהפרשנים נראה שהכוונה ב"רבוזין השוטי" הינה דווקא למינים האכילים הרבים הגדלים בר באירופה. בארץ גדלים מיני בר של האספרג - הנפוץ שבהם הוא **אספרג החורש** (*Asparagus aphyllus*) - מטפס קוצני הנפוץ בבתה ובחורש הים תיכוני. הזיהוי עם אספרג רפואי מופיע אצל הערוך, ריבמ"ץ, רע"ב ותפא"י. הוא נזכר גם אצל כפ"פ בשם ריבמ"ץ, לצד הזיהוי הקודם.³

■ **חומצה** (*Rumex*) או **חמצץ** (*Oxalis*) - המשותף לשני הסוגים הללו הוא התכולה הגבוהה של חומצה אוקסלית ברבים מהמינים, שנושאים עקב כך טעם חמצמץ. כך מופיע אצל רש"י, ובעקבותיו אצל ר"ש ורא"ש, וכך נראה גם אצל המליצה.⁴

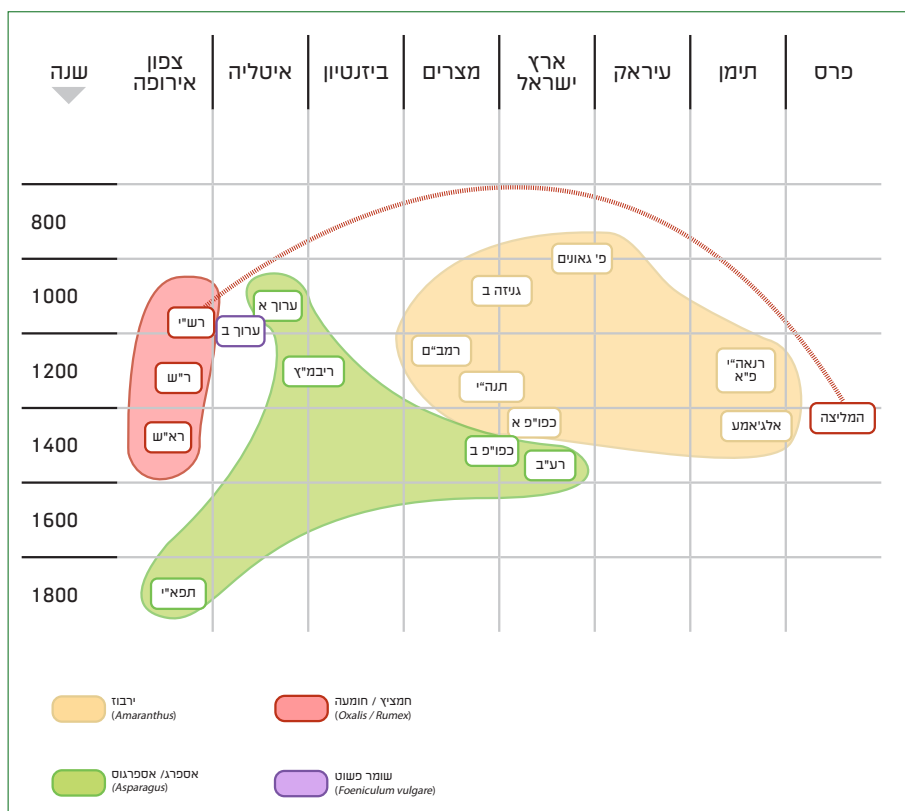
■ **שומר פשוט** (*Foeniculum vulgare*) - צמח רב-שנתי גבוה ממשפחת הסוככיים. לשומר ריח חזק של אניס, והוא משמש כצמח תבלין רב שימושי. כך זיהה הערוך בדעה שנייה.⁵

■ קפה/יין - כך כנראה הזיהוי אצל מכה"מ, אם כי לא ברור מה הובילו לפרש כך.⁶

עיון

המשותף לכל זיהויי הירבוזין הוא היותם צמחי בר אכילים. מנוסח המשנה שלפנינו - הירבוזין השוטין - משמע שמדובר באמת במין בר, ולכן הוא נכלל ברשימה של מינים שאינם נשמרים. אומנם, קיימת גם גרסה שלפיה מדובר בשני מינים שונים: הירבוזין והשוטין, וחלק מהפרשנים אכן זיהו כשני מינים שונים. מהאזכורים בתוספתא נשמע שהירבוזין היו מוכרים בארץ גם כגידולי תרבות.

רוב החוקרים סבורים כי יש לזהות את הירבוזין השוטין עם אחד משני המינים הנפוצים של הירבוז - ירבוז מבריק⁷ או ירבוז מופשל⁸. מ' רענן חולק על אפשרות זו, אף שאינו מביא זיהוי משלו.⁹

הערות:

1. כתי"ל: הרכיב תריד על גבי דרכון וכן בדפוס וג. כתי"ט: על גבי ירבוז.
2. אסף, גאונים, עמ' 181: בלשוננו ק' או' (=קורין אותן) אטרסגא וישמ' (=וישמעאל) ק' או' ירבוז < אטרסגא - לא מזוהה (לפי לעף מדובר ב-*Atraphaxis* - גפוף. סוג ממשפחת הארכובייתיים. עיין סוקולוף, בבליה, עמ' 107); ירבוז < להלן רמב"ם; זרעים גניזה ב: והירבוזין השוטים אלגרבוז אלעראץ' < להלן תנה"י; רנאה"י פ"א (שביעית ט עמ' 52): אלגרבוז. (לא גורס 'הירבוזין השוטים' אלא 'הירבוזין והשוטים'. ומפרש 'השוטים' - 'טחאת אלביות') < להלן תנה"י; רמב"ם (שביעית ט א עמ' 160): והירבוזין השוטים אלירבוז שעליו רחבין < ירבוז=*Amaranthus blitum* (עיסא, עמ' 11, ע' 13. עוד נקרא כך *Blitum virgatum* - מין ממשפחת הירבוזיים. עיסא, עמ' 31, ע' 9); תנה"י (עמ' 242 ערך 'ירבוז'): מין ירק ששמו בערבית ג'רבוז, וכן אומרים ירבוז והוא ירק הקרוב ל-אלקטף או ל-אלאספאנאך אבל עליו רחבים יותר מעליהם < ירבוז=*Amaranthus blitum* (עיסא, שם); אלג'אמע (עמ' 51, ערך 'ירבוזין'): אלירבוז אלעריץ' אלורק [=רחב-עלים] < ציטוט דברי רמב"ם; כפ"פ (פרק מח עמ' תרסג): עליו רחבים מחלגלוגות וכן בערבי נקרא ירבוז (לא גורס 'הירבוזין השוטים' אלא 'הירבוזין והשוטים'. ומפרש 'השוטים' - בערבי שומר וקורין לו ראזיאנג) < ירבוז - לעיל רמב"ם.
3. ערוך (ח"ד עמ' 158, ערך 'רבוז'): פ' ירבוזין אספריג' של שדות < *asparagio, spariciu* וכד' (ד"אל. איט.) *Asparagus* (אספרגוס. 'של שדות' - אחד ממני הבר. אוניברסיטת טרייסטה); ריבמ"ץ (שביעית ט א עמ' קצז): איספרי (לא גורס 'הירבוזין השוטים' אלא 'הירבוזין והשוטים'. ומפרש 'השוטים' - פינוקלי, כאפשרות השנייה המופיעה בערוך לזיהוי 'ירבוזין') < לעיל ערוך; כפ"פ (שם עמ' תרסד): וה"ר בן מלכיצדק פ' הירבוזין אספרג... ואספרג בלשון ערבי הליון. *Asparagus officinalis* (אספרגוס' בלשוננו, עיסא, עמ' 24, ע' 4). מין נוסף הנקרא כך הוא *Asparagus stripularis*. עיסא, עמ' 24, ע' 6; רע"ב (שביעית ט א): אספ"רגי בלעז. והשוטים הם אספ"רגי של שדות אותן שאינן של גנות < לעיל ערוך; תפ"א (שביעית ט א, פ ע"ב): הירבוזין השוטים - ויילדער שפארגעל < *Spargel* (גר.) *Asparagus* (אספרגוס. *Wilder* - מין בר. ניקולוב, מילון, עמ' 853).
4. רש"י (סוכה לט ע"ב): הירבוזין - הינפריש בלשון אשכנז, וכאן קורין לו אוידל"ש [צ"ל: אוישל"ש], והן עשבים, וטעמם קרוב ללולבי גפנים < *hanfers* (גר. עתיקה), *oiseles* (צר. עת.) *oseilles* (צר. דרמשטר ובלונדהיים, עמ' 80, ע' 577; שם עמ' 102, ע' 746. המילה *hanfer* אינה מופיעה במילונים הגרמניים, אך סביר מאוד שזו צורה קדומה של *Rumex= ampfer*, ניקולוב, מילון, עמ' 513) *Rumex* (=חומעה. ניקולוב, מילון, עמ' 768; ון ווייק, מילון, א, עמ' 1174; קטן, אוצר, עמ' 69, ע' 824) או *Oxalis* (=חמצץ. ניקולוב, מילון, שם; ון ווייק, מילון, א, עמ' 935; קטן, אוצר, שם). ר"ש (שביעית ט א): אישל"א בלע"ז וטעמו קרוב ללולבי גפנים < לעיל רש"י; רא"ש (שביעית ט א): אישול"ש בלע"ז וטעמו קרוב ללובי גפנים (לא גורס 'הירבוזין השוטים' אלא 'הירבוזין והשוטים'. ומפרש 'השוטים' - מין ירק ושמו אישפרו"ט) < לעיל רש"י; המליצה (בהמ"ל): ריואץ' צ'וכרי < *ريواس/ريواس/ريواس* (פר.). מזוהים עם הסוגים הקרובים *Rheum* (ריבס) ו-*Rumex* (חומעה. חיים, מילון, א, עמ' 990; סטיינגאס, עמ' 563; אחונדוב, עמ' 373); *Rumex= چكرى* (חומעה. חיים, מילון, א, עמ' 597; סטיינגאס, עמ' 397).
5. ערוך (ח"ד עמ' 158, ערך 'רבוז'): פ' ירבוזין... וי"א פינוקל"י < פינוקלי - סביר כי הכוונה ל-*fenocio*, *fenoli, fenugliu* וכד' (ד"אל. איט.) *Foeniculum vulgare* (שומר פשוט. אוניברסיטת טרייסטה. ועיין קואומו, לעזים, ב עמ' 494).
6. מכה"מ (ב"א ד' 24, שביעית ט): ירבוזין קהווה, השוטים קהווה צחרא' < הוראת קהוה בפרסית הינה 'קפה' וכן 'יין'. הזיהוי כאן לא ברור.
7. לעף, פלורה, ד, עמ' 71; פלדמן, משנה, עמ' 177-178.

8. צ'יז'יק, אוצר, עמ' 836; פליקס, צומח, עמ' 77.
9. לדבריו, מקובל כיום במחקר שרוב המינים השונים של הירבוז הנפוצים בארץ הגיעו מאמריקה רק אחרי גילויה, ואף אלו שמוצאם בעולם הישן, סביר שלא היו מצויים בארץ ישראל בתקופת המשנה. ראה רענן, חומעה, 09.06.20 <https://daf-yomi.com/DYItemDetails.aspx?itemId=26535>. ז' עמר מביא גם הוא דברים אלו, אך מסייג אותם עקב עדויות בוטנו-ארכיאולוגיות. ראה עמר, הרמב"ם, עמ' 94 ושם בהערה 410.